

Iwona BENENOWSKA (Bydgoszcz)

Funkcje frazemów w języku mówionym na przykładzie dialogów filmowych

We współczesnym językoznawstwie zarysował się podział na tzw. gramatykę tradycyjną i komunikacyjną. Kreatywność języka nie pozwala na zbyt łatwe uporządkowania. Jedną z prób usystematyzowania złożonych zjawisk komunikacyjnych jest wyróżnienie przez M. Hallidaya (por. też Awdiejew 1998) trzech poziomów mowy: ideacyjnego, interpersonalnego i tekstowego. Przyjęcie tego podziału jest punktem wyjścia dla analizowania jednostek językowych.

Na płaszczyźnie współczesnych badań owych jednostek językowych wprowadza się pojęcie *frazemu*. Jest on rozumiany, np. przez W. Chlebde, jako każdy odtwarzalny w typowej sytuacji element nominatywny języka (1993). Autor *Frazematyki* zaznacza, że typologia frazemów nie jest opracowana do końca. Celem niniejszego tekstu nie jest podanie pełnej definicji frazemu ani, tym bardziej, typologii frazemów. Należy jednak próbować zaznaczać granice opisu materiału językowego. Wydaje się, że jednostka językowa, która mogłaby kryć się pod pojęciem frazemu, ma kilka cech, np. występowanie w bezpośredniej komunikacji razem z intonacją, kontekstowa zależność, brak możliwości sprowadzenia do mowy zależnej, odtwórczy charakter (ponieważ jako całość jest reprodukowana z pamięci dyspozycyjnej użytkownika). To, co jest przedmiotem analizy przedstawionej w niniejszym szkicu, można uznać za jednostkę językową rozumianą w węższy, niż podawany przez W. Chlebde, sposób. Tak rozpatrywany frazem jest elementem dyskursu (por. Porayski-Pomsta 1998) występującym na poziomie interakcyjnym lub tekstowym, który można również nazwać dyskursywnym. Wydaje się również, że można pominąć poziom ideacyjny z uwagi na to, że ma on inny charakter komunikacyjny od wcześniej wymienionych i bywa częściej opisywany w pracach językoznawczych. Nawet tak zawężony materiał językowy da się rozpatrywać pod wieloma względami, np. w odniesieniu do stopnia konwencjonalizacji (wyróżniając w tym obrębie wul-

garyzmy, formy niegrzeczne, może też rytualizmy), funkcji (prymarną i sekundarną), specyfikacji użycia (stwierdzenie, zaprzeczenie, korekta wypowiedzi, wzmocnienie treści itd.), struktury składniowej, miejsca frazemów w sytuacji komunikacyjnej itd.

Przy opisie, dla potrzeb niniejszego artykułu, ograniczam się do przedstawienia funkcji prymarnych. Posługując się koncepcją A. Awdiejewa (przedstawioną w dyskusjach na temat frazemów), przyjmuję dla poziomu interakcyjnego funkcję modalną, emotywną, działania i perswazyjną; dla poziomu dyskursu – funkcję organizacji tekstu i organizacji treści. Badany przeze mnie materiał został wybrany z dialogów występujących w niektórych współczesnych filmach polskich. Współczesnych – co oznacza, że ich tematyka dotyczy czasów współczesnych – nie jest natomiast istotny czas wyemitowania danego obrazu filmowego. Należy także zaznaczyć, że, opisując funkcje frazemów, nie biorę pod uwagę tzw. frazemów funkcjonalnych i modeli składniowych¹.

1. Poziom interakcyjny

Na tym poziomie zadaniem frazemów jest, ogólnie rzecz biorąc, wyrażenie określonego stosunku między nadawcą i odbiorcą komunikatu w danym typie interakcji. Stąd każdy frazem realizuje określoną funkcję pragmatyczną, którą można zaliczyć do jednej z trzech zasadniczych grup: modalnej, emotywniej i działania, na które z kolei może nakładać się tzw. metafunkcja perswazyjna (por. Awdiejew 1998). Często ten sam frazem występuje jako jednostka poli-funkcyjna².

1.1. Funkcja modalna

Nadawca komunikatu może oceniać stopień prawdopodobieństwa przedstawianego przez siebie stanu rzeczy. W skrócie można tu mówić o wyrażaniu przez nadawcę swoich wątpliwości, sprzeciwu, akceptacji itp. Frazemy pełniące tę funkcję to np.: *Zdarza się!* (S – G); *Wszystko w swoim czasie!* (MW ½); *To zmienia postać rzeczy* (F); *W czym problem?* (MW); *Na żartach się nie znasz?* (MW); *Nie bądź głupi!* (MW); *No, śmiało!* (MW ½); *No widzisz!* (F); *Tak wyszło!* (F).

¹ Prace nad uściśleniem pojęcia frazemu ciągle trwają. Z dyskusji na ten temat prowadzonych w grupie pod przewodnictwem G. Habrajskiej i A. Awdiejewa można wywnioskować, że rozróżnia się trzy struktury formalne: frazemy z elementem niewymiennym, frazemy funkcjonalne z elementem wymiennym i modele składniowe wymagające uzupełnienia wypowiedzeniem składnikowym.

² Por. też funkcje mowy w: *Encyklopedia...* 1991: 91, cechy składniowe polszczyzny mówionej u R. Grzegorzczkovej (1996: 145).

1.2. Funkcja emotywna

Funkcja ta nazywana jest też czasami emotywno-oceniającą (Awdiejew 1998), ponieważ jej zasadniczą cechą jest ekspresywne wyrażanie ocen nadawcy komunikatu. Tę funkcję będą więc spełniały frazemy zawierające jednostki językowe nacechowane emocjonalnie. Dotyczą one całej konstrukcji składniowej i tam powinny być odczytywane. Chodzi tu o takie frazemy, jak: *Rób, co chcesz!* (F); *Czarno to widzę!* (F); *Co ty?!* (F); *A tak, to kiszka!* (F); *Oczu nie masz?!* (F); *Nogi ci z d... powyrywam!* (F); *O, w mordę!* (MW ½).

1.3. Funkcja działania

Frazemy pełniące tę funkcję będą charakteryzowały się tym, że odbiorca komunikatu z jego treści i jakości użytych w nim jednostek językowych dowiadyuje się o intencjach nadawcy. Może to być prośba, rada, żądanie, obietnica. Szczególnie widać to w użyciu takich jednostek językowych, jak np.: *Trzymaj się od tego z daleka!* (F); *Nie trzeba!* (F); *No to mów od razu!* (S–G).

1.4. Funkcja perswazyjna

Funkcja ta może (choć nie musi) występować dodatkowo, jest naddana, nakłada się na inne wcześniej wymieniane. Ma wtedy charakter wzmacniającej inne funkcje, blokuje weryfikację. Do frazemów spełniających tę funkcję można zaliczyć, np.: funkcja modalno-perswazyjna: *Właśnie widzę!* (F); *Jasne?!* (F); funkcja emotywno-perswazyjna: *Brak mi słów!* (S–G).

2. Poziom dyskursu

Na tym poziomie będą funkcjonowały frazemy organizujące tekst jako określony dyskurs (por. Awdiejew 1998). Stąd wyróżnienie dwóch zasadniczych funkcji: organizacji tekstu i organizacji treści.

2.1. Funkcja organizacji tekstu

Funkcją frazemów może być inicjowanie kontaktu nadawcy z odbiorcą komunikatu, podtrzymywanie kontaktu z odbiorcą lub ciągłości własnego (dłuższego) komunikatu, finalizowanie kontaktu z odbiorcą, retardacja. Wydaje się, że ta ostatnia odmiana uwidacznia się wtedy, gdy nadawcy brakuje słów, potrzebuje on czasu na tzw. zebranie myśli i dlatego stosuje pauzy namysłu. Do

frazemów spełniających tę funkcję można zaliczyć: inicjowanie kontaktu: *No co jest?* (S–G) / *Co jest?* (F)³; *No jak tam?* (F); podtrzymywanie kontaktu: *No i co?* (S – G); zakończenie kontaktu: *Trzymaj się!* (MW, MW ½, S–G); *Krzyż na drogę!* (MW); *Do jutra!* (MW ½); *Miło się z tobą rozmawiało* (F).

2.2. Funkcja organizacji treści

Treść komunikatu powinna być tak zorganizowana przez nadawcę, aby ukierunkować odbiór i ułatwić go. Jeśli przy użyciu określonego frazemu uzyskujemy uogólnienie treści komunikatu, podsumowanie, korektę, uszczegółowienie lub hierarchizację jej elementów, to możemy mówić o funkcji organizacji treści, np.: *Na ten przykład...* (F); *Żeby było jasne...* (MW); *To na marginesie* (MW); *A w ogóle...* (S–G).

Z analizy zebranego materiału można wywnioskować, że wiele frazemów łączy dwie funkcje: prymarną i sekundarną, np.: funkcja modalna jako prymarna i emotywna jako sekundarna: *Na żartach się nie znasz?* (MW); funkcja emotywna jako prymarna i działania jako sekundarna: *Oczu nie masz?!* (F); funkcja modalna jako prymarna i organizacji tekstu, zakończenia kontaktu jako sekundarna: *No widzisz!* (F).

Są też takie frazemy, którym właściwie przyporządkować można nawet trzy funkcje, np.: *A nie mówiłem?!* (F).

Wydaje się, że z punktu widzenia treści komunikowanej przez nadawcę frazem ten jest interakcyjny, modalny; z punktu widzenia prozodii – emotywny, zaś z punktu widzenia sytuacji komunikacyjnej – organizacji treści, podsumowujący. Podobnie: *Zejdź ze mnie!* (MW); *Nie pękaj!* (MW). I tutaj dla obu przykładowych frazemów tzw. funkcją prymarną byłaby modalno-perswazyjna, funkcją sekundarną – działania, funkcją tercjarną – emotywna.

Najczęściej frazemy występują w funkcji modalnej i ematywnej. Spośród 37 przykładów do tego typu należą aż 23. Najmniej przykładów jest w typie funkcji działania (3) i organizacji treści (4). Rzadkość użycia tych ostatnich wynika na pewno z tego, że w dialogach filmowych niezbyt często spotykane są dłuższe formy wypowiedzi; przeważają (jak i w życiu codziennym) krótkie, dynamiczne repliki.

³ Do prawidłowego odczytania funkcji tego typu frazemów potrzebny jest kontekst lub konsytuacja. Tutaj chodzi o sytuację dojścia jednego z bohaterów do grupy osób rozmawiających już ze sobą. Gdyby sytuacja była inna, pytanie pojawiłoby się w trakcie rozmowy dwóch osób i wtedy frazem pełniłby funkcję modalną.

Skróty

- F – *Fuks*, scenariusz R. Brutter, M. Dutkiewicz, reżyseria M. Dutkiewicz, 1999.
MW – *Młode wilki*, scenariusz J. Żamojda, J. Dąbala, reżyseria J. Żamojda, 1994.
MW ½ – *Młode wilki ½*, scenariusz i reżyseria J. Żamojda, 1998.
S–G – *Słodko-gorzki*, scenariusz i reżyseria W. Pasikowski, 1995.

Literatura

- Awdiejew A., 1998, *Zarys gramatyki funkcjonalnej współczesnego języka rosyjskiego*, Kraków.
- Chlebda W., 1993, *Frazematyka* [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Encyklopedia języka polskiego*, 1991, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Grzegorzczkova R., 1996, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa.
- Porayski-Pomsta J., 1998, *Dyskurs – Tekst – Wypowiedź*, [w:] *Tekst – wypowiedź – dyskurs w dydaktyce szkolnej. Studia Pragmalingwistyczne*, z. 2, red. J. Porayski-Pomsta, J. Podracki, Warszawa.